

YENİ NƏŞRLƏR. НОВЫЕ ИЗДАНИЯ. NEW PUBLICATIONS

Almara Nəbiyeva
Bakı Dövlət Universiteti (Azərbaycan)
nebiyeva_almara@mail.ru

QARABAĞ FOLKLORU: PROBLEMLƏR, PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: Qarabağ, folklor, tarix, məcmuə, klassik ənənələr, lətifələr, gülüş, tapmacalar, bayatı

Mədəni irsimizin beşiyi Qarabağ 20 ildən artıqdır ki, düşmən tapdağı altındadır. Bir çox maddi-mədəniyyət abidələrimiz işğalçılar tərəfindən məhv edilmiş, yüz minlərlə insan ev-eşiyindən didərgin salınmışdır. Lakin bölgədən qaçqın düşənlər təbii ki, folklorumuzu, mənəvi mədəniyyətimizi yaddaşlarında yaşatmaqdadırlar. Bölgənin qaçqın və məcburi köçkün həyatı yaşayan hər bir sakini dünyasını dəyişdikdə özü ilə mənəvi xəzinəmizin bir hissəsini də aparır. Odur ki, Qarabağ sakinlərindən folklor nümunələrinin toplanmasına, həmin materialların nəşrinə, araşdırılmasına diqqət artırılmışdır.

Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması, cəmiyyətin gələcək inkişafı üçün milli-mənəvi ehtiyatların səfərbər edilməsi Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində olan aktual məsələlərdən biridir. Əsas Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün də Azərbaycan dövləti tərəfindən uğurla həyata keçirilən mədəni quruculuq prinsiplərinə uyğun olaraq cəmiyyətin modernləşməsi prosesində milli köklərə bağlılıq və milli özünəməxsusluğun qorunması çox aktual məsələ kimi qəbul edilmişdir. Tarixi təcrübə sübut edir ki, istənilən cəmiyyət milli-mənəvi kökləri üzərində yeniləşir. Müasir tarixi şəraitdə müstəqilliyini əldə etmiş xalqımız milli köklərə bağlılığını təsdiq edə bilər. Bu arada folklor mədəniyyətimizin qorunması, öyrənilməsi, onun yerinin dəqiqləşdirilməsi problem kimi qarşıdadır.

Azərbaycan folklorunun qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması üçün bir sıra qurumlar yaradılmışdır. Milli Elmlər Akademiyasının müvafiq təşkilatları folklorun toplanması, qorunması və təbliği sahəsində bu gün də fəaliyyət göstərməkdədir. Azərbaycan mədəniyyətində xüsusi yeri və çəkisi olan milli folklorun qorunması, təbliği, yaşadılması və gələcək nəsillərə çatdırılması ilə yanaşı onun filoloji aspektlərdə daha geniş öyrənilməsi olduqca ciddi aktuallıq kəsb etməkdədir.

2003-cü ildən Milli Elmlər Akademiyasının Folklor İnstitutu olaraq fəaliyyətini davam etdirən folklor qurumu, Folklor sarayı (1991-1996), Folklor Elmi Mədəni Mərkəzi (1996-2003) və İnstitut (2003-dən bu günədək) dövrlərinin üçündə də əsas diqqəti folklor nümunələrinin toplanılıb nəşr olunmasına sərf etmişdir.

Bununla yanaşı Qarabağ bölgəsinin folklor materiallarını əhatəli öyrənmək üçün İnstitutda “Qarabağ bölgəsinin folklor nümunələrinin toplanması, sistemləşdirilməsi” üzrə layihə hazırlanmışdır və İnstitut əməkdaşları onun icrasına başlamışlar. Bunun nəticəsində “Qarabağ: folklor da bir tarixdir” adlı 3 cildlik topla işıq üzü görmüşdür.

Qarabağ tarixən Azərbaycan torpağıdır. Bunu təsdiq etmək üçün qısa arayış verməyi də özümüzə borc bilirik. Qarabağ öncə Qafqaz Alban dövlətinin tərkibində olmuşdur. Qafqaz Albaniyası dövründə Qarabağ Ərsaq adlı vilayət kimi tarixə düşmüşdür. Ərsaq on iki xırda inzibati dairəyə bölünürmüş. Onun əhalisi qarqarlar, utilər, hunlar və xəzərlərdən ibarət olmuşdur. Ərsaq I-VI -əslərdə alban Arşagitləri sülaləsinə, VI-VIII-əslərdə Albanların Mehranilər adlanan böyük knyazlarına tabe olmuşdur. VIII–IX əslərdə ərəb xilafətinin əsarəti altına düşmüşdür. Abbasqulu ağa Bakıxanov “Gülüstani-İrəm” əsərində yazır ki, ərəb istilasından dövründə Qarabağ mühüm siyasi mərkəzlərdən biri olmuşdur. Qarabağ çox vaxt Şirvan üstündə sayıldığından, tarix kitablarında Şirvan adı ilə şöhrət tapmışdır (1,77-78). IX-X əslərdə Sacilər, X əsrdə Salarilər, XI-XII əslərdə Şəddadilər, XII-XIII əslərdə Eldəgizlər, XIII əsrin ikinci yarısından XIV əsrə qədər Hülakilər (Elxanilər) dövlətlərinin tərkibində olmuşdur. XV əsrdə Qaraqoyunlular və Ağqoyunluların tərkibinə daxil olmuşdur. Səfəvilər dövründə Qarabağ bəylərbəyliyi yaradılmışdır. XVIII əsrin ikinci yarısından Qarabağ xanlığı yaranmışdır. Xanlığın əsası 1747-ci ildə Pənahəli xan tərəfindən qoyulmuşdur. Xanlığın mərkəzi olan Pənahabadın (Şuşa) əsası 1750-ci ildə qoyulmuşdur. Qaynaqlarda Qarabağın paytaxtı üç adla qeyd olunur: Pənahabad, Qala, Şişə. Qarabağın Rusiya tərkibinə daxil edilməsindən sonra rus mənbələrində Şişə sözü Şuşa olaraq yazıldı. Qarabağnamələrdə isə “Şəhri-Şişə” olaraq işlənmişdir (5, 411).

Qarabağın şifahi xalq yaradıcılığı onun tarixinin ən zəngin abidəsidir..

Qarabağ folklor nümunələri Qarabağ haqqında ümumi təsəvvür yaradır. Qarabağın bayatısı, lətifəsi, nəğməsi, aşığı, nağılı, əfsanəsi, dastanı, Ağdam, Şuşa, Füzuli, Tərtər, Bərdə, Ağcabədi, Kəlbəcər, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı bir-biri ilə qovuşur və bu nümunələr ümumi bir ahəng yaradır. Vətənin işğalı bu dəyərlərin dağıdılmasına səbəb oldu. Bu məkanın həm də Azərbaycanın regional aşıq mühitlərindən biri olduğu hər kəsə məlumdur. XVII - XIX əslərdə aşıq sənəti bölgədə öz yüksəliş dövrünü keçirmiş, burada Aşıq Qurbani, Aşıq Abdulla (Sarı Aşıq), Aşıq Səməd, Aşıq Valeh, Aşıq Qənbər kimi sənətkarlar yetişmişdir. Bu mühitin klassik ənənələrinin yaşamasında Aşıq Valehin də xidmətləri danılmazdır. Elə buna görə də onun yaradıcılığı daha çox tədqiqata cəlb olunmuşdur. Vaxtilə Hüseyn Mufti Əfəndi Qayıbov, Firudin bəy Köçərli, Mir Möhsün Nəvvab Aşıq Valehin şeirlərini toplamışlar. Azərbaycanda məşhur olan “şüəranın əşarına məcmuə” toplusunda H.Qayıbov bu el sənətkarının bir neçə şeirini çap etdirmişdir. F.Köçərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabındakı “Kərbalayi Səfi Valeh təxəllüsü” məqaləsində aşığın həyat və yaradıcılığından bəhs olunur. F.Köçərli tərəfindən onun bir şeiri SMOMPK məcmuəsində rus dilində çap olunmuşdur. Mətbuatda həmin şeir haqqında İ.Lopatinski, V.Qordlevski müsbət rəy söyləmişlər. Sonralar S. Mümtaz, H. Əlizadə, Əhliman Axundov, Famil Mehdi, Mürsəl Həkimov, Azad Nəbiyev, R.Rüstəmzadə, Məhərrəm Qasımlı, Mahmud Allahmanlı Aşıq Valeh haqqında maraqlı tədqiqatlar aparmış, onun həyatı ilə bağlı məlumatları dəqiqləşdirməyə çalışmışlar. Aşıq Valehin yaradıcılığı bu gün də araşdırıcıların diqqət mərkəzindədir. Aşıq Valeh eyni zamanda bir sıra saz havalarının da yaradıcısıdır. ”Qarabağ qaytağısı”, “Qarabag dubeyti”, “Qarabag gözəlləməsi”, “Qarabağ şərili-si,” “Ölüm gəraylısı” kimi saz havaları onun adı ilə bağlıdır. Bu saz havalarının təsiri ilə sonralar da ustad aşıqlar tərəfindən müxtəlif havalar və onların variantları yaradılmışdır.

“Qarabağlılar Sarı Aşığın Gülbirddəki məzarının yerini yaddaşlarına yazıblar. Aşıqla Yaxşını elə dəfn ediblər ki, nə eşqin qibləsinə, nə mömin əqidəsinə xələl gəlməyib, eşqi rəmzləşdirən Aşığın, xeyiri simvolizə edən Yaxşının dəfn olunduğu torpaq sevgi və xeyirxahlıq məbədinə çevrilib. Qibləsinə eşqi bilən, eşqini qibləsində görən aşığın eşq əfsanəsi sevgi sədaqətinin simvolu kimi qarabağlıların könül dünyasını bu gün də işıqlandırır:

Mən aşiq sinə oyun,
Sındırın, sinə qoyun,
Yaxşını qibləsinə,
Aşığı tərsinə qoyun (4.72).

Bu da Sarı Aşığın sonsuzadək Yaxşıya sarı baxan, eşqi və sədaqəti səməyə yüksəldən milli-mənəvi dünyamızdakı məzar simvolunun Laçında qalan abidəsi” (2, 13-20).

“Qarabağda daha aşiq deyişmələri getmir. Qarabağ bağlamasının, Qarabağ qıfılbaşının hələ ki üsulu və fəndi tapılmayıb, Qara Keşişin tilsimlədiyi qırxıncı düymə hələ ki açılmır. Bu düymə açılanda haqq qapısı açılacaq. Təkcə ölkənin deyil, bölgənin həyat ritmi, könül dünyasının rahatlığı bərpa olunacaq”(2, 20).

Qarabağ dastanları ilə də zəngindir. Eyni zamanda maraqlı aşiq rəvayətləri folklor nümunələri içərisində xüsusi yer tutur.

Qarabağda məhəlli gülüş qəhrəmanları, bir az da dəqiq desək, Qarabağın baməzə və hazır-cavab adamları sırasında Abdal Qasım - Ağdamın Abdal-Gülablı kəndindən, Abbasqulu Ağa Şuşadan, məşhur bəy nəslindəndir. Dəli Yavər, Dəllək Abbas Ağcabədidəndir. Abdal Qasım, Dəllək Abbas, Dəli Yavər və başqalarının yüzlərlə lətifəsi toplanmışdır. Qarabağın şənlik günlərində bu lətifələr insanların gülüş dünyasını bəzəmişdir. Bu dilbər məkan baməzə adamlarla həmişə zəngin olmuşdur. Ağdamın Gülablı kəndindən qarmonçalı Şakir (onun lətifələri el-oba arasında geniş yayılıb lətifə söyləyicisi kimi bölgədə məşhurdur. Belə lətifə söyləyiciləri Qarabağın hər bölgəsində vardır.

Qarabağ folklorunun yer aldığı yeni cild İlkin Rüstəmzadə və Zəfər Fərhadov tərəfindən toplanmışdır. Nümunələr Qarabağın Cəbrayıl, Ağdam, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Ağcabədi və Kəlbəcər rayonlarından qeydə alınmışdır.

Folklor nümunələri bu xalqın mənəviyyatını özündə yaşadır. Qarabağ folkloru bütün dəyərlərini bir bütöv, tam kimi birləşdirir. Toplama işləri göstərir ki, Qarabağın özünəməxsus folklor dünyası rəngarəngdir və bu aləmin zəngin söz xəzinəsi ayrı-ayrı sinədəftərlərin yaddaşındadır. Toplayıcılar qeyd edirlər ki, hələ də sinədəftər, yaşlı, zəngin repertuarı olan söyləyicilər vardır. Onlar Ağdam rayon sakini Əli Rəmdər oğlu Seyidov və Cəbrayıl rayon sakini Gözəl Behbud qızı Təhməzovanın adını çəkir, topluya daxil edilmiş folklor nümunələrinin, demək olar ki, üçdə birinin bu iki söyləyicidən toplanılıb yazıya alındığını xatırladırlar(2, 8).

Burada pirlər və ocaqlar haqqında olan folklor örnəkləri də az deyil. “Aşıq Qurbani piri”, “Qarqışlaq piri”, “Seyid Rza ocağı”, “Lələ ocağı”, “Cəbrayıl ata piri”, “İnam ocağı”, “Yel piri”, “Qaradərə piri”, “Qırxlar piri”, “Dağdağan piri”, “Mərmər piri”, ”Pir Abıy”, “Çaxırlı piri”, “Ərəstə ocağı”, “Düldül piri ” kimi pirlər və ocaqlar bir tərəfdən Qarabağ əhalisinin dini inanclarla bağlı olduğunu göstərsə, o biri tərəfdən bu ərazinin, Qarabağın pirlər, övliyələr yurdu olduğunu təsdiqləyir (2,126). Kitabda “ovsunlar” adlı bölmədə cəmi üç nümunə verilsə

də, bu folklor örnəkləri maraqlı və cəlbedicidir. Eyni zamanda elə mətn var ki, bir neçə mətn-dən ibarətdir. Məsələn, “Qurdağzı duası”, belə ovsunlardandır. Məsələn:

Allahdan fərmət,
Dörd yanı kəmənt.
Açarı Süleyman,
Kilidi Məhəmmət (2,164)
I mətndə dua verilsə də, III mətn bir qədər fərqlidir.
Ay gördüm ağladım,
Gülü dəstdə bağladım.
Fatma nənənin saçınan,
Qurdun ağzını bağladım.(2,165)

Lətifələrdən “Məni görəndə lal olursan” adlı folklor nümunələri həcmcə kiçik olsa da çobanın avam və nadan olduğu məzəli bir dillə nağıl olunur. Qeyd olunur ki, çoban gəlir məclisə. Görür ki, bir molla kitab oxuyur. O da gedib bir kitab alır. Amma nə qədər eləsə də “kitab bunnan danışmır. Durur kitabı qoyur qabağına, başdıyır döyməyə, deyir:

- Mollanı görəndə fitil-fitul ötürsən, məni görəndə lal olursan?” (2,369)

Topludakı örnəklərin içərisində tapmacalar da xeyli yer tutur. Bu nümunələrin arasında bayatı şəkilində, bir az da dəqiq desək, müəmmayla oxşar olanları diqqətçəkəndir. Məsələn:

O tayda bir kişi duruf,
Əlində şişi duruf.
Deyir mənə bir ət ver,
Nə erkək olsun, nə dişi (2,395) (göbələk).

Və ya

Böyük bir kətdi gördüm,
Kətdanı kətdə gördüm.
Yirmi dörd ulduzu
Dörd ayın altda gördüm (2,397) (atın nalı və mıxı).

Zənnimizcə, II tapmaca daha dolğun və mükəmməldir.

Toplunun “Yer adları, tayfa və nəsilər haqqında” olan bölməsində adları çəkilən Canavarlı kəndi, Köyük kəndi, Minəgöz kəndi, Haramı düzü, Göhər arxı, Xatun arxı, Axtarmaz gölü, Öramqala, Rəncbərlər kəndi, Mil düzü və b. Toponimlərlə bağlı yaranmış folklor materialları Qarabağ əhalisinin xalq düşüncəsinin məhsulu olub el-oba adət-ənənələrini əks etdirməkdədir (3,104-115).

Bu kitabdakı “Lətifələr” başlığı altında verilən “Qarabağın məzəli adamları” materialın bu bölgənin baməzə adamları (Ağamir dayı, Sultan bəy, Molla Lətif, Söygülü Canan), onların hazırcavablığı əks olunmuşdur (3,424-426).

Haqqında söz açdığımız toplunun III kitabında Qarabağın tanınmış adamlarından olan Abdal Qasım haqqında beş rəvayət, eyni zamanda doqquz lətifə verilmişdir (3,107-111; 337-342). Lətifələrdən “Bəy kimi yalayır” adlı nümunədə Abdal Qasımın hazırcavab olduğu göstərilir.

Burada qeyd olunur ki, bəy Abdal Qasıma sataşmaq üçün ona it günündə yaşadığını xatırladanda o, özünü itirməyib bəyə bir az aralıda isti yal üçün iti göstərib deyir:

- Ay bəy, itə nə var, ee, it orda bəy kimi yal yalayır, məəm fikrimi çək, vay məəm halıma” (4,338).

Burada toplanan bayatılarda həm ayrı-ayrı yer adları çəkilir, həm də onu söyləyənin qəmli durumu, vətən həsrəti verilir. Məsələn:

Kəlbəcərin ağaşdarı,
Bar vermir başdarı.
Bizi yurdumuzdan eləyənin
Qırılısın qardaşları (4,381)

Və yaxud:

Cəbrayılın yasdı yolu,
Su gəldi basdı yolu.
İsdiyirəm duram gələm,
Gavırrar kəsdi yolu (4,384)
Əslim Qarabağlıdı
Sinəm çarpaz dağlıdı
Nə gələm var, nə gedən,
Deyəsən yollar bağlıdı (4,404)

Müasir Azərbaycan folklorşünaslığının qarşısında duran aktual problemlərdən biri Qarabağ folklorunun toplanılıb yazıya alınması və tədqiq məsələsidir. Bunlardan birincisi (Qarabağ folklorunun yazıya alınması) təcili və təxirəsalınmazdır. Çünki Qarabağın yerli əhalisi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə səpələnərək didərgin həyatı yaşamaqdadır. Onların çoxu vətən həsrəti və yurd itkisinə dözməyib vəfat edir, sinələrindəki ipə-sapa düzülməmiş folklor incilərini də özləri ilə aparırlar. Buna görə də folklor toplanması işi ardıcıl davam etdirilir. Bu ağır və məsuliyyətli işi AMEA-nın Folklor İnstitutunun fədakar əməkdaşları öz çiyinlərinə götürmüşlər. İnanırıq ki, bu adı çəkilən qurum milli-mənəvi dəyərlərimizi əks etdirən folklor toplularını layiqincə ictimaiyyətə çatdıracaqdır. Bir növ elin malını elin özünə tapşıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. A.Bakixanov. Gülüstani-İrəm. Bakı, 1928.
2. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I c. Bakı, ”Elm və təhsil” 2012.
3. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, II c. Bakı, ”Elm və təhsil” 2012.
4. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, III c. Bakı, ”Elm və təhsil” 2012.
5. Qarabağnamələr, II kitab, Bakı, “Yazıçı”,1991.

LITERATURE:

1. A.Bakixanov. Gyulustani – Irem. Baki, 1928

2. Karabakh: a history of folklore, I V. Bakı, "Elm ve təhsil". 2012
3. Karabakh: history of folklore, II V. Bakı, "Elm ve təhsil". 2012
4. Karabakh: history of folklore, III V. Bakı, "Elm ve təhsil". 2012
5. Karabakhname, II, Bakı, "Yazıçı", 1991

**Бакинский Государственный Университет
(Азербайджан)**

КАРАБАХСКИЙ ФОЛЬКЛОР: ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о 3-х томнике «Карабах: фольклор и есть история», который был напечатан Институтом фольклора при Академии Наук Азербайджана. Здесь собраны и напечатаны фольклорные образцы, которые были рассказаны беженцами из Карабаха и близлежащих территорий, покинувшими свои родные места.

Это является одним из важных работ нашего времени. Потому что, сказители, покинув этот мир забирают с собой образцы фольклорного творчества, являющиеся сокровищницей народа.

В XVII-XIX вв. ашыгское творчество достигло своего апогея, здесь развивались такие ашыги как Ашыг Гурбани, Ашыг Абдулла (Сары Ашыг), Ашыг Самед, Ашыг Валех, Ашыг Ганбар. Очень большую роль в развитии ашыгских классических традиций сыграл Ашыг Валех. С его именем связаны такие мелодии саза как «Карабахский дубейти», «Карабахские гозеллеме», «Карабахские гайтагы», «Предсмертный герайлы» и т.д.

В сборнике, наряду с Ашыгом Валехом есть также материалы, связанные с именем Сары Ашыга. В 3-х томник также были включены анекдоты, которые являются одними из лаконичных жанров фольклора. Здесь собраны и напечатаны анекдоты региональных мастеров смеха: Абдал Гасым, Аббасгулу Ага, Дели Явер, Деллек (парикмахер-досл.) Аббас, Дядя Агамир, Султан бек, Молла Лятиф, Сойгюлю Джанан, гармонист Шакир и др. До сих пор существуют сказители, которые имеют богатый репертуар (Али Рашдар оглу Сеидов, Гозел Бехбуд гызы Тахмазова и т.д.). Руководствуясь принципами собирания фольклора, в сборнике также были напечатаны сведения о святых местах, загадки, баяты, заклинания и т.д.

Ключевые слова: Карабах, фольклор, история, сборник, классические традиции, анекдоты, смех, загадки, баяты

Almara Nabiyeva
Baku State University
(Azerbaijan)

KARABAKH FOLKLORE: THE PROBLEMS AND PERSPECTIVES

SUMMARY

The article published by the Institute of Folklore of the "Karabakh: a history of folklore" is about a 3-volume compilation. Here are examples of oral literature collected as a result of the occupation of Karabakh and the surrounding areas collected internally displaced people. This is an important and urgent task for today. Because those samples, as wealth of the people, were carried by oral speakers themselves who changed their world.

This area is also known to be one of the regional minstrel environment. XVII - XIX centuries, the art of minstrel had an upturn in the region, such as Gurbani Ashiq, Ashiq Abdullah (Sarı Ashiq), Ashik Samad, Ashiq Valeh, Ashiq Qambar. Ashiq Valeh's service undeniable on the life of the classic traditions of this environment. "Karabakh qaytagısı", "Karabakh dubeyti", "Karabakh gozəlləməsi", "Karabakh sərilişi," "Death geraylisi" as instrumental tunes associated with his name.

As well as Ashiq Valeh's collection, the materials related to Sari Ashiq were also placed there. A 3 extensive collection of anecdotes as one of the lokonik genres has been published there widely. Here is the laughter of the local heroes of the Karabakh Abdal Qasim, Abbasgulu Aga, Mad Yaver, Barber Abbas, Agamir uncle, Sultan Bey, Mullah Latif, Soygulu Canan, accordion player Shakir and dozens of others gathered anecdotes. The region still has a rich repertoire of the tellers (Ali Rashdar oğlu Seyidov, Gozel Behbud qızı Tahmazova etc. Examples of the collection of shrines and places, magic texts, puzzles as examples of folklore have been published by strict adherence to the principles of the collection.

Keywords: Karabakh, folklore, history, classic traditions, anecdotes, magic, texts puzzles, bayatı